

Ліна Малиш

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Lina Malysh

PhD in Sociology, Associate Professor, Department of Sociology of the National University of "Kyiv-Mohila Academy"

ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ СТАНУ СИНГУЛЯРНОСТІ СУСПІЛЬСТВА У ПОВСЯКДЕННИХ ПРАКТИКАХ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена розгляду відображення стану сингулярності суспільства у основних повсякденних практиках населення України. Дослідницькі висновки базуються на даних моніторингового опитування «Українське суспільство», реалізованого Інститутом соціології НАНУ. Для визначення того, як події Революції Гідності вплинули на настрої українців, значення показників порівнювалися для чотирьох років: 2013, 2014, 2015 та 2016 — до її початку, у рік, коли вона відбулася та після неї. Вибірка опитування репрезентативна для дорослого (старшого 18 років) населення всієї України (N = 1800 у 2013 та 2014 роках та N = 1802 у 2015 та 2016 роках). У розвідці використані наступні показники: оцінки доступності українцям основних ресурсів та можливостей, види змін у трудовій організації на період опитування, стратегії реагування на процеси у суспільстві, поширення обмежень витрат на товари та послуги, одержання соціальної допомоги, залучення до волонтерської діяльності. У процесі дослідження було з'ясовано, що для населення зменшилася доступність низки життєвих можливостей, що призвело до поширення практик економії. Водночас, зросло залучення до волонтерської та благодійної діяльності, спрямованих передусім на учасників бойових дій. При цьому довіра до учасників волонтерського руху серед населення є достатньо високою.

Ключові слова: стан сингулярності суспільства, повсякденні практики, життєві можливості, нерівність.

Статья посвящена рассмотрению отображения состояния сингулярности общества в основных повседневных практиках населения Украины. Исследовательские выводы основаны на данных мониторингового опроса «Украинское общество», проведенного Институтом социологии НАНУ. Для определения того, как события Революции Достоинства повлияли на настроения украинцев, сравнивались значения показателей за четыре года: 2013, 2014, 2015 и 2016 — до ее начала, в год, когда она произошла и после нее. Выборка опроса репрезентативна для взрослого (старше 18 лет) населения всей Украины (N = 1800 в 2013 и 2014 годах и N = 1802 в 2015 и 2016 годах). В исследовании использованы следующие показатели: оценки доступности украинцам основных ресурсов и возможностей, виды изменений в трудовой организации на момент опроса, стратегии реагирования на процессы в обществе, распространенность ограничения расходов на товары и услуги, получение социальной помощи, вовлеченность в волонтерскую деятельность. В процессе исследования было выяснено, что для населения уменьшилась доступность ряда жизненных возможностей, что привело к распространению практик экономии. В то же время, повысилась вовлеченность в волонтерскую и благотворительную деятельность, направленные прежде всего на участников боевых действий. При этом доверие к участникам волонтерского движения среди населения достаточно высоко.

Ключевые слова: состояние сингулярности общества, повседневные практики, жизненные возможности, неравенство.

The article is devoted to consideration of the reflection of the state of singularity of society on basic everyday practices of Ukrainian peoples. Data by the monitoring survey "Ukrainian Society" conducted by the Institute of Sociology of the National

Academy of Sciences of Ukraine served as an empirical basis for the study. To determine impact of Revolution of Dignity on the opinions of Ukrainians, the main indicators were compared for four years: 2013, 2014, 2015, and 2016 — before it began, in the year it occurred and after it. The sample developed for the survey was representative for adult population of Ukraine over 18 years old (N = 1800 in 2013 and 2014; N = 1802 in 2015 and 2016). The indicators used in the study were assessing the availability of basic resources and opportunities for Ukrainians, kinds of changes in the labor organization at the time of the survey, strategies for adapting to processes in society, awareness of restrictions of spending on goods and services, obtaining social assistance, engaging in volunteering activities. According to the results of the research, the availability of a number of life opportunities has diminished for the population and it affects to extension of saving practices. At the same time, involvement in volunteering and charitable activities has increased. Moreover the trust in volunteer movement participants among the population is quite high.

Keywords: state of singularity of society, everyday practices, life opportunities, inequality.

Соціальні зміни являють потужну рушійну силу для модифікації або й повної заміни форм соціальних дій індивідів у тих чи інших сферах життя. Чим більшим є масштаб таких трансформацій, тим, природно, ширшим є коло активностей, які зазнають ревізії, та тим ґрунтовнішого характеру набувають їх перетворення.

Наслідком подій 2013-2014 років став перехід українського суспільства від стану аномії, викликаної розпадом СРСР, до нинішнього стану сингулярності (детальніше про обґрунтування терміну на опис даного суспільного стану – у статті С. Макеєва та С. Оксамитної [1]). Подібний стан неминуче породжує низку нових вимог як до підтримки функціонування соціальної системи в цілому, так і до організації індивідами власної життєдіяльності.

Розробка ефективних адаптаційних стратегій подолання труднощів транзитивного періоду на індивідуальному рівні включає два основних щаблі: підготовчий та перетворювальний. На першому з них індивід, враховуючи особливості обставин, в яких він знаходиться, визначає власну позицію у соціальному просторі, достатність ресурсів для нормальної життєдіяльності та окреслює коло доступних для нього можливостей. Оцінка власного становища як задовільного сприяє відтворенню усталених повсякденних практик, тоді як його ідентифікація як незадовільного зумовлює перехід індивіда на наступний щабель процесу пристосування — до активних дій з модифікації або й повної заміни низки форм дій на більш ефективні у нових умовах. І чим більша кількість людей буде висловлювати невдоволення своїм становищем, тим інтенсивніше відбуватиметься продукування практик, покликаних мінімізувати руйнівні впливи зовнішніх чинників.

Як оцінки індивідами власного становища, так і окремі аспекти їх життєдіяльності

після подій Майдану розглядалися співробітниками Інституту соціології НАН України [2; 3], також українськими дослідниками висвітлювалися соціо-демографічні характеристики учасників Майдану та їхні цінності [4; 5], особливості вітчизняного волонтерського руху [6; 7]. Водночас, у означених публікаціях при аналізі поширених в українському суспільстві повсякденних практик не ставилося за мету розглянути перелік всіх їх основних видів та, крім того, не брався до уваги вплив на них позиції індивіда у просторі нерівностей. Відповідно, метою даної розвідки є з'ясування того, яким чином стан сингулярності вплинув на основні повсякденні практики різних категорій українців.

Констатації розвідки базуються на даних реалізованого Інститутом соціології НАНУ моніторингового опитування «Українське суспільство» за 2013-2016 роки. Його вибірка репрезентативна для дорослого (старшого 18 років) населення всієї України (N = 1800 у 2013 та 2014 роках та N = 1802 у 2015 та 2016 роках). Вибір вказаного часового проміжку продиктований потребою розгляду динаміки змін значень показників, обумовлених подіями Майдану.

Характеризуючи доступність українцям основних життєвих можливостей та ресурсів, відмітимо, що найменшу зацікавленість індивіди висловлювали у таких благах, як модний та красивий одяг (це відмічали 25,9% опитаних), сучасні політичні знання (у різні роки не цікавили від 19,3% до 20,3% респондентів), сучасні науково-технічні знання (21,5%), сучасні економічні знання (від 14% до 20%)¹. Чимало опитаних не мали потреби у

¹ Тут і далі у випадках, коли значимі на рівні $p=0,01$ відмінності між значеннями показника за різні роки відсутні, вказано середній відсоток відповідей на питання за всі чотири роки. За наявності значимих відмінностей у частках ознаки у певні роки наведено діапазон, у якому вона варіювала.

додатковому заробітку (15,1%), але водночас майже половина з них говорила про недостатність таких можливостей (48,1%). При цьому у розподілах значень цієї ознаки у різні роки значимі відмінності відсутні.

Найбільш потрібними виявилися заощадження, що підтримали б у випадку скрутних обставин (їх не вистачає 76,2% респондентів), порядок у суспільстві (74,9%), дотримання законів (74,2%), упевненість у майбутньому (66,5%), можливості повноцінно провести відпустку (59,5%), дати повноцінну освіту власним дітям (51%), харчуватися згідно з власним смаком (49,2%) та одержати необхідну медичну допомогу (49,1%)². Зауважимо, що з-поміж переліченого за чотири роки значимо збільшилася кількість³ тих, хто не міг повноцінно відпочити (з 55,8% у 2014 до 62,8% та 62,2% у 2015 та 2016 роках), купувати їжу, яка відповідає смаку (44% у 2014 проти 50,2% у 2015, а у 2016 році ця частка перевищила аналогічний показник як для 2013 року (47,3%), так і для згаданого 2014) та забезпечувати необхідні медичні послуги (53,1% у 2016 проти 46% у 2013 році).

До ресурсів, яких населенню вистачає, відносяться необхідні меблі (48,2%), упевненість у своїх силах (42,4%), та можливість працювати з повною віддачею (34,8%). Високі відсотки задоволення рівнем здоров'я та власною рішучістю, при цьому вони зросли у перших 36,9% у 2014 до 43,8% у 2016 році, а у других з 33,5% у 2013 до 39,9% у 2015. Продовжили лишатися великими, але дещо зменшилися частки тих, кому вистачає необхідного одягу з 60,2% у 2013 до 54,8% у 2016 та необхідних продуктів з 52,6% у 2013 до 46,6% у 2015.

Загалом, сила зв'язку між рівнями доступності окремих життєвих можливостей⁴ варіювала протягом розглянутого проміж-

ку часу, хоча низка показників стабільно об'єднувалася у три узгоджені групи⁵. Першу з них, утворену доступністю повноцінної відпустки, дозвілля, харчування згідно зі смаком та додатковим заробітком, умовно можна назвати доступністю можливостей, пов'язаних з повноцінним соціальним життям (α Кронбаха у різних хвилях опитування коливалася у межах від 0,734 до 0,760). Друга латентна змінна — доступність базових благ, — до яких відносились необхідний одяг, хороше житло, необхідні меблі, найнеобхідніші продукти та модний і красивий одяг (α Кронбаха варіювала від 0,758 до 0,802). І нарешті, третя змінна презентувала розвиненість у індивіда особистісних якостей, пов'язаних з успішною діяльністю — упевненості та рішучості (α Кронбаха змінювалася у діапазоні від 0,704 до 0,736).

Доступність життєвих можливостей всіх трьох груп була неоднаковою у індивідів з різною позицією у соціальному просторі⁶.

під час розв'язання життєвих проблем; повноцінне дозвілля; можливість працювати з повною віддачею; можливість харчуватися відповідно до своїх смаків. Також у 2013 та 2015 роках до переліку додавалися сучасні науково-технічні знання. У 2014 році — порядок в суспільстві; дотримання діючих у країні законів; заощадження, що підтримують добробут хоча б упродовж року в разі тяжкої хвороби, безробіття, майнових збитків; упевненість у власному майбутньому; можливість дати дітям повноцінну освіту.

5 При визначенні узагальнюючих факторів не враховувалися ті кейси, де респонденти вказали, що можливість їм не цікава. Значення 3-бальних порядкових шкал (1-не вистачає, 2- важко сказати, вистачає, чи ні, 3 - вистачає), які вимірювали, наскільки індивіду вистачає певної можливості, перед проведенням процедури факторного аналізу було квантифіковано. Факторний аналіз здійснювався на квантифікованих значеннях ознак методом Аналізу головних компонент, обернання методом Варімакс.

6 Відмінності доступності різних груп можливостей представникам певних соціальних категорій визначалися засобами Загальної лінійної моделі. Залежними змінними виступали адитивні індекси, обраховані як середнє арифметичне квантифікованих значень пунктів шкал описаних вище ознак, які навантажували відповідні фактори у всі роки опитування. У моделях тестувався вплив наступних незалежних змінних: стать; вік; сімейний статус (не був одруженим/ною; перебуваю у шлюбі; розлучений/на; вдівець/вдова); освітній рівень початкова або середня; спеціальна (професійна, але не вища); вища (повна і неповна); тип населеного пункту (місто; село); загальний рівень забезпечення (злиденне; бідне; середнє; заможне або багате); те, на що вистачає грошей (не вистачає навіть на продукти; вистачає лише на продукти; вистачає лише на прожиття; вистачає на все необхідне; вистачає на необхідне та можна робити заощадження або вистачає на все); матеріальний рівень життя (11-бальна шкала); позиція на соціальній драбині (7-бальна шкала). Для даних за 2016 рік перелік незалежних змінних не включав оцінку матеріального рівня життя через відсутність у масиві відповідної

2 Визначення недостатності заощаджень, порядку, дотримання законів, упевненості у майбутньому, можливості дати повноцінну освіту дітям здійснено на даних за 2014 рік, в інших хвилях опитування ці індикатори не використовувалися.

3 Тут і далі відмінності визначено з використанням z-критерію з поправкою Бонфероні, їхня значимість на рівні $p=0,01$.

4 Їх перелік включав 21 позицію у 2013 році, 25 у 2014, 21 у 2015 та 20 у 2016 році. В нього входили вміння жити в нових суспільних умовах; здоров'я; робота, що підходить; необхідний одяг; хороше житло; сучасні економічні знання; упевненість в своїх силах; необхідна медична допомога; модний та красивий одяг; необхідні меблі; сучасні політичні знання; рішучість в досягненні своїх цілей; юридична допомога для захисту своїх прав та інтересів; можливість повноцінно проводити відпустку; можливість мати додатковий заробіток; можливість купувати найнеобхідніші продукти; ініціатива і самостійність

Так, кращі можливості ведення повноцінного соціального життя визначалися передусім тим, на що вистачало грошей у домогосподарстві (даний предиктор пояснював найбільшу частку дисперсії відповідного індексу у всі чотири розглянуті роки, часткова² для нього варіювала у межах [0,046; 0,069]), сходинкою на соціальній драбині та статтю. Крім вказаних змінних, вплив яких був значимим у всі роки дослідження, якість соціального життя залежала від загальної оцінки матеріального рівня домогосподарства (2013-2015 роки), загального рівня забезпечення (у 2013 та 2016 роках), типу населеного пункту (у 2014 році), освіти (у 2016 році). Перелічені набори незалежних змінних пояснювали від 20,2 % до 26,5% дисперсії індексу залежно від року опитування.

Те, наскільки індивідам вистачало базових благ, також зумовлювалося купівельною спроможністю та статтю індивіда (для всіх чотирьох років дослідження). Крім того, у 2013 році зафіксовано розбіжності у доступності базових благ у осіб, які неоднаково оцінюють загальний рівень забезпечення, мають різну оцінку матеріального стану домогосподарства (2013-2015 роки), залежно від сходинки соціальної драбини (у 2013, 2014 та 2016 роках), а також поселенські відмінності (у 2014 та 2016 роках). Ці предиктори дозволяють передбачити від 21% до 24,1% дисперсії значень показника.

У різній мірі відчувають потребу у особистісних якостях, пов'язаних з успішністю діяльності, індивіди, які належні до домогосподарств з різною купівельною, розташовані на відмінних щаблях соціальної драбини та різної статі (у всі роки), які мають неоднакові матеріальний рівень життя (2013, 2015 роки) або загальний рівень забезпечення домогосподарства (2014, 2016 роки), а також освіту і сімейний статус та мешкають у різних типах населених пунктів (три останні змінні у 2016 році). Відмітимо, що описані набори незалежних змінних пояснювали найменшу, порівняно з попередніми двома показниками, частку варіації залежної змінної (від 9,7% до 14%).

Попри відмінні чинники різних типів життєвих можливостей, загальні тренди їхнього впливу співпадають. Так, наведені різновиди благ очікувано є більш доступними краще забезпеченим, розташованим на вищих позиціях соціальної драбини, освіченішим чоловікам, які мешкають у місті, а за сімейним статусом – неодруженим (у порівнянні зі вдівцями чи вдовами).

До тих нових для українського соціуму

явищ, які відбулися після Майдану 2013-2014 років, відносяться передусім військові дії на Сході країни⁷. Вони безпосередньо зачепили лише 5,3% опитаних, які за останній рік мали досвід втрати всього або частини бізнесу на цій території; залишилися без роботи, житла, майна через переїзд з зони бойових дій; отримали поранення в результаті бойових дій або навіть втратили через них когось з рідних⁸.

Більшою мірою торкнулися життя українців ті процеси, які відбувалися у економічній сфері, зокрема, у їх трудовій діяльності. Так, наявність принаймні однієї з негативних змін у функціонуванні організації, де вони працюють, як-от: поява заборгованості по зарплаті чи по соціальних виплатах, зменшення розміру зарплати, скорочення робочого тижня, поява зарплати «в конверті», збільшення трудового навантаження, скорочення виробництва або скорочення кадрів, — констатувало 53,6% працюючих респондентів. Найпоширенішими з них виявилися зменшення розміру заробітку (23,4% працюючих), збільшення трудового навантаження (22,6%), скорочення кадрів (19,8%) та скорочення обсягів виробництва (11,2%). Частота появи інших організаційних проблем не перевищувала 5,5%.

Натомість, про позитивні зміни (підвищення зарплати; зникнення зарплати «в конверті»; збільшення випуску і збуту продукції; збільшення чисельності персоналу) зауважило лише 10,3% працівників. Зокрема, зростання заробітку відбулося у 7,1% працюючих, інші позитивні зрушення відмітило не більше 1,7% опитаних.

При цьому, негативні процеси у організації були, як правило, комплексними: лише у 8,4% тих, хто їх помітив, вони поєднувалися з позитивними. Відзначимо, що 38,8% тих, хто працював на момент опитування, не помітили майже ніяких змін у функціонуванні організації. Як наслідок, 19,4% респондентів мали певні фінансові проблеми, пов'язані з трудовою діяльністю, серед яких: робота за скороченим тижнем зі втратою заробітку (7,5%), звільнення за скороченням штату (7%), життя лише на додатковий підробіток (6%), а також одержання іншої роботи, однак зі втратою у заробітку (2,4%)⁹.

7 Тут і далі дослідницькі висновки базуються у основному на даних за 2015 рік.

8 Йдеться про людей, з якими відбулася принаймні одна з подій з переліку.

9 У питанні мова йшла про більш цікаву роботу, але в даному випадку йдеться не про те, як компенсується втрата у розмірі заробітку, але про сам її факт.

інформації. Рівень доходів до моделей не включався через його нижчу здатність диференціювати індивідів, аніж самооцінки власного добробуту.

Найпоширенішими формами дій в умовах актуальних суспільних змін виявилися праця на присадибній ділянці чи дачі (28,6% опитаних обрали цей варіант відповіді) та позика грошей у знайомих та родичів (21%). Перше найчастіше практикували мешканці сіл, серед них таких було 38,2%, найрідше — кияни (12,3%)¹⁰. Активніше позичали гроші ті, хто мав рівень матеріального забезпечення від 0 до 1 (за 11-бальною шкалою) — їхня частка становила 36,7%, тоді як серед тих, у кого він перевищував 4, таких налічувалося лише 11,8%.

Значно менша кількість респондентів вказала такі реакції на складну політичну та економічну ситуацію, як взяття кредиту (10,4%), позика грошей знайомим (7,6%), отримання субсидії на оплату комунальних послуг (7,2%), продаж речей (6%), самостійне оволодіння професією (6,2%), відвідування різноманітних курсів та тренінгів для вдосконалення робочих умінь (5,8%). Інші способи дій обирало менше 5% опитаних, а 35,6% з них взагалі не робили нічого задля протистояння скруті.

Стосовно поширеності таких практик серед представників різних соціо-демографічних категорій, відмітимо, що кредити частіше брали особи віком до 56 років (серед них таких 12,3%), найменш поширеною ця практика виявилася у тих, кому за 66 (2,2%). Частка одержувачів субсидій найбільша у осіб, старших 56 років (11,9%), найменша серед мешканців великих міст у віці до 56 років (5,3%). Речі здебільшого продавали ті, хто не мали грошей на харчування або й навіть жебракували (19,2%) і навпаки, починаючи з категорії тих, хто міг забезпечити собі прожиття, ця частка зменшувалася до 3,1%. До самостійного опанування професії та відвідування лекцій виявилися більш схильними респонденти з вищою освітою, але перше найчастіше обирали особи до 43 років (11,7%), а друге — до 37 (14%). Позики комусь або ж уникання якихось активних дій були однаково розповсюдженими серед різних груп населення.

Відповідаючи на негативні суспільні зміни, індивіди у більшості були змушені

вдаватися до обмеження або й припинення вживання низки товарів та послуг — лише 7,1% респондентів вдалося цього уникнути. Найчастіше відзначали економію на купівлі одягу та взуття (59,3%), продуктів харчування (42,6%), дорогих товарів тривалого користування (36,1%), ліків та медичних послуг (32,6), відвідуванні ресторанів та інших закладів громадського харчування (29,5%), святкуванні урочистостей (29%), витратах на поїздки (26,6%) та дозвіллі (21,3%).

При групуванні змінних, які описують практики економії населення, виокремлюється лише констеляція перших двох з описаних вище форм дій, яка стосується заощаджень на купівлі базових для забезпечення нормальної життєдіяльності індивіда товарів¹¹. До цієї діади можуть бути додані медичні засоби, але зв'язок цієї змінної з двома попередніми є слабшим. Інші індикатори обмеження споживання товарів та послуг не утворюють подібних поєднань.

Ймовірність того, що індивід економитиме на базових товарах зменшувалася з підвищенням його рівня добробуту¹². Так, при порівнянні шансів обмеження купівлі продуктів було виявлено, що найвищими вони були у тих сім'ях, де грошей не вистачало навіть на харчі, у осіб старшого віку без вищої освіти. На купівлі одягу з більшою ймовірністю не заощаджуватимуть ті, хто оцінює матеріальний рівень сім'ї як високий, при цьому зниження шансів звернення до практик економії спостерігатиметься лише у тих, чия купівельна спроможність принаймні дозволяє придбати все необхідне для життя. До обмеження витрат на ліки частіше вдаватимуться особи старшого віку з невисоким матеріальним рівнем життя, яким не вистачає грошей навіть на харчування. Вказані незалежні змінні дозволяють пояснити від 13,1% до 18,1% варіативності ймовірності економити на окремих видах товарів, найгіршою якістю прогнозу виявилася для обмежень у купівлі одягу (Таблиця 1).

Разом з економією на базових товарах індивіди частіше одержували різноманітні форми соціальної допомоги. Так, частка тих, хто не мав у ній потреби, зменшилася з 44,6% у 2014 році о 39,8% у 2016, а тих, хто її по-

10 Тут і далі визначення відмінностей у поширеності певних практик у представників різних соціальних категорій здійснювалося засобами дерев рішень (метод CHAID). Незалежні змінні, використані при аналізі — стать; вік; сімейний статус; освітній рівень; тип населеного пункту; загальний рівень забезпечення; те, на що вистачає грошей; матеріальний рівень життя; позиція на соціальній драбині. Оптимальна якість прогнозу у моделі спостерігалася для тих, хто не обрав певну відповідь (100%). Показники ризику по моделях не перевищували 0,284.

11 Ієрархічний кластерний аналіз, метод міжгрупового зв'язку, міра Жакарда для бінарних шкал.

12 Визначення чинників ймовірності вдаватися до практики економії певного ресурсу з'ясувалося засобами бінарної логістичної регресії. Незалежні змінні, використані у моделях — стать; вік; сімейний статус; освітній рівень; тип населеного пункту; загальний рівень забезпечення; те, на що вистачає грошей; матеріальний рівень життя; позиція на соціальній драбині.

Відношення шансів економії на купівлі товарів у представників різних соціальних категорій. Таблиця 1.

Параметри	Товари		
	Продукти	Одяг	Ліки
Константа	2,218	5,079**	0,377**
Матеріальний рівень життя	—	0,849**	0,849**
Грошей вистачає на:	p<0,0001		
Лише продукти	0,477**	1,084	0,655*
Лише прожиття	0,243**	0,705	0,361**
Необхідне без заощаджень	0,159**	0,524*	0,194**
Заощадження або повний достаток	0,041**	0,157**	0,102**
Загальний рівень забезпечення	p<0,0001	p=0,015	—
Бідне	1,154	0,877	
Середнє	0,597	0,565	
Заможне або багате	1,294	0,602	
Вік	1,01**	—	1,023**
Освіта	p = 0,032	—	—
Спеціальна	0,859		
Вища	0,647*		
Тип населеного пункту	—	—	1,467**
R2 (Нагелкерк)	0,181	0,131	0,158
Коректно передбачено, %	67,4	65,2	72

Референтна категорія для того, на що вистачає грошей — не вистачає навіть на харчі; для загального рівня забезпечення — злиденне; для освіти — початкова або середня; для типу населеного пункту — село.

Ймовірності для відношень шансів позначені: * p (0,01; 0,05), ** p ≤ 0,01.

требував, проте не одержав, за цей же період часу зросла з 16,7% до 21,1%.¹³ Найпопулярнішими формами соціальних виплат у обидва розглянуті роки були щомісячна допомога та пільги, але частки їх адресатів дещо змінилися. Якщо першу у 2014 мали 16,9% опитаних, то у 2016 — 13,1%, а другу, відповідно, 8,7% та 14% респондентів.

Військові дії на Сході країни суттєво підвищили залучення населення до волонтерської діяльності та доброчинності: протягом 2015 року до них вдавалася майже половина опитаних (47,5%). Розповсюдженість різноманітних форм волонтерської діяльності пов'язана з високою оцінкою її важливості. Так, вказували на те, що діяльність волонтерів є ефективною заміною державним структурам 42,6% опитаних, 37,8% респондентів вважали їх рятівниками країни, а 29% з них, відзначаючи патріотизм волонтерів, вбачали у них потенціал майбутніх державних лідерів.

13 Тут і далі відмінності визначено з використанням z-критерію з поправкою Бонфероні, їхня значимість на рівні p=0,01.

Найпоширенішими формами волонтерської та благодійної допомоги виявилися переказ коштів у благодійних цілях (25%) та передавання речей, ліків та продуктів харчування (25,9%). Помітно рідше респонденти згадували про участь у заходах зі збору коштів (7,5%) та виконання роботи з озеленення чи благоустрою території, виробництва речей, будівництва, ремонту на безоплатній основі (4,5%). Інші форми волонтерської активності називалися меншою за 2% часткою осіб.

Основною цільовою аудиторією, на яку були спрямовані вказані практики, становили військові — їх відзначили 53,5% опитаних, з відривом від них йдуть поранені, яким допомагали 24,6% респондентів. Менш популярною була допомога вимушеним переселенцям (14,9%), жителям районів, де мешкають респонденти (11%), мешканцям зони бойових дій (8,4%), хворим та інвалідам (8,1%), сім'ям військових (7,9%), сиротам у дитячих будинках (5,8%) та багатодітним сім'ям (5,6%). Охоплення інших цільових аудиторій не перевищує 5%.

Щодо соціо-демографічних відмінностей у поширеності волонтерської та добровільної діяльності, то найбільшою є частка залучених до неї серед осіб, які оцінюють рівень матеріального забезпечення власної сім'ї вище, ніж на 3 бали за шкалою від 0 до 10 та мають вищу освіту (62%), тоді як найрідше до подібної діяльності вдаються індивіди старші 66 років з оцінкою достатку від 0 до 2 (18,9%)¹⁴.

Узагальнюючи дані, щодо того, як події 2013-2014 років відбилися на уявленнях населення про доступність життєвих можливостей та пов'язаних з ними повсякденних практиках, вкажемо наступне.

Для населення зменшилася доступність низки життєвих можливостей, як пов'язаних із забезпеченням їх потреб у повноцінному соціальному житті, так і з тими, які стосуються задоволення базових потреб.

Попри погіршення матеріального стану індивідів, паралельно до таких адаптаційних повсякденних практик, як економія на речах базового вжитку, намагання забезпечити себе харчами за рахунок роботи на присадибній ділянці та позики одержали значного поширення і альтруїстичні практики, пов'язані з волонтерською та благодійною діяльністю, спрямовані передусім на учасників бойових дій. При цьому оцінка їх значення була достатньо високою, позаяк задіяних у них людей приблизно третина опитаних розглядає як потенційних лідерів країни.

Відмітимо, що вказані зміни у практиках індивідів стосуються лише невеликого часового проміжку. Визначення того, чи вони будуть відтворюватися надалі, потребує подальшого моніторингу, зокрема у напрямку з'ясування перспектив перетворення волонтерства у рушійну силу подальшого суспільного розвитку.

Література

1. Макеєв С. Вступ: визначати стан суспільства і дати йому ім'я / Сергій Макеєв, Світлана Оксамитна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2016. — №4. — С.201-210.
2. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 1 (15), Т. 1 / [зб. наук. праць / за ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги] — Київ: Інститут соціології НАН України, 2014. — 650 с.
3. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 2 (16) / [зб. наук. праць / за ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги]. — Київ: Інститут соціології НАН України, 2015. — 780 с.
4. Шестаковський А. Радикализованные европейцы: ценности и социальная база Евромайдана / Алексей Шестаковський // Перекрестки. Журнал исследований восточноевропейского пограничья. — 2014. — №1-2. — С.131-162.
5. Від Майдану-табору до Майдану-січі: що змінилося? [Електронний ресурс]. — Прес-реліз КМІС; опубл. 06.02.2014 — Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=226&page=10&y=2014>
6. Загальнонаціональне дослідження «Волонтерство в Україні» [Електронний ресурс]. — К.: Програма розвитку ООН в Україні, 2015. — 32 с. — Режим доступу: <http://www.un.org.ua/images/volunteer.pdf>
7. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналітична доповідь [Електронний ресурс]. — К.: НІСД, 2015. — 36с. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/volonter-697e4.pdf>

14 Визначення відмінностей у поширеності волонтерства у представників різних соціальних категорій здійснювалося засобами дерев рішень (метод CHAID). Незалежні змінні, використані при аналізі — стать; вік; сімейний статус; освітній рівень; тип населеного пункту; загальний рівень забезпечення; те, на що вистачає грошей; матеріальний рівень життя; позиція на соціальній драбині. Оптимальна якість прогнозу у моделі спостерігалася для тих, хто мав досвід волонтерської діяльності (71%). Показник ризику моделі становив 0,4.